

Piotr Kochanek
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Hyperborea w wybranych pismach nowożytnych uczonych francuskich – aspekt geograficzny w kontekście rosyjskim

Niniejszy artykuł składa się z dwóch części. Pierwsza charakteryzuje Hyperboreę i jej mieszkańców tak, jak to czynili autorzy starożytni, głównie greccy. Natomiast druga część przedstawia sposób rozumienia tych pojęć przez eminentnych, nowożytnych uczonych francuskich. W ten sposób można uchwycić pewne geograficzne reinterpretacje, które pojawiły się w historii historiografii po upływie wielu stuleci w bardzo różnym od greckiego kręgu kulturowym.

Starożytna etymologia terminu „Hyperborejczycy”, czyli „Nadborealni” lub „Nadpółnocni”, wskazywała jednoznacznie, że był to lud, którego siedziby znajdowały na dalekiej północy, na terytorium, do którego nie docierały mroźne poddmuchy Boreasza. Ich ojczyzny należało więc szukać ponad strefą, w której powstaje ten groźny dla wszystkiego co żyje wiatr. U Pauzania (ok. 110–ok. 180) zachował się przekaz, w myśl którego pierwszym autorem antycznym podającym taką właśnie etymologię pojęcia „Hyperborejczycy” był Olen z Lykii, legendarny poeta okresu archaicznego¹. Spośród zachowanych dzieł późniejszych autorów etymologia Olena została powtórzona w trzeciej *Odzie Olimpijskiej* Pindara (522/518–ok. 438 p.n.e.), który napisał, że Hyperborejczycy żyją „πρὸ τοῦ βορέα ψυχρῶν”², czyli „poza mroźnymi powiewami Boreasza”. Zwrot ten wskazywał na północne obszary ekumeny. Nie precyzował jednak, o jaki region chodziło poecie. Mogły to być bądź terytoria leżące na północ od Grecji, bądź też ziemie leżące znacznie dalej. Tą etymologię Olena i Pin-

¹ PAUSANIAS, *Graeciae descriptio* V 7, 7–8, ed. Hitzig H., vol. II/1: *Libri IV–V*, Lipsiae, Reiland, 1901, s. 213, 12–15.

² PINDARUS, *Olympia* III 31–32, ed. Sandys J., [w:] Pindarus, *The Odes including the principal Fragments*, with an introduction and an English translation by Sandys J., The Loeb Classical Library 56, 2nd ed., Cambridge (Mass.) – London, Heinemann – Harvard University Press, 1968, s. 36.

dara przejęła niemal cała antyczna literatura grecko-rzymska³. Z kolei Herodot (ok. 485–ok. 425 p.n.e.) twierdził, że o Hyperborejczykach wspominał już Hezjod (VIII/VII w. p.n.e.). Jednak nie odwołał się do żadnego dzieła tego poety⁴. Herodot nawiązał również do przypisywanej Homerowi (VIII w. p.n.e.) epopei *Epigoni*, która miała także zawierać wzmiankę o Nadpółnocnych⁵. Ponieważ oba utwory zaginęły, zatem weryfikacja opinii historyka z Halikarnasu jest dziś niemożliwa. Jednak najwięcej miejsca poświęcił Herodot dwom innym problemom: geograficznemu położeniu kraju Hyperborejczyków na podstawie przekazu Arysteasa z Prokonnesu (VII w. p.n.e.)⁶ oraz ofiarom przesyłanym z tego kraju na wyspę Delos⁷. Wspomniany Arysteasz miał być autorem poematu *Arimaspea*⁸. Z przekazu Herodota wynika, że podzielił on terytorium leżące między Morzem Czarnym a północną, jak wówczas sądzono, częścią wpływającego ziemię oceanu, czyli obszary znajdujące się na północny wschód od Grecji, na sześć „pasów osiedleńczych”. Nad Morzem Czarnym, zwanym przez Herodota południowym, mieli zdaniem Arysteasa zamieszkiwać Kimmeriowie. Na północ od nich posiadali swoje siedziby Scytowie. Z kolei ich północnymi sąsiadami byli Issedonowie, nad którymi mieszkali Arimaspowie. Za tymi ostatnimi zaś rozpościerał się obszar będący pod kontrolą gryfów, które strzegły znajdującego się tam złota. Na-

³ Zestawienie tych autorów starożytnych znajduje się w: DAEBRITZ R., *Hyperboreer*, [w:] Wissowa G., Kroll W. (red.), *Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, 17. Hbd.: *Hylaia – Imperator*, Stuttgart, Metzler, 1914, szp. 259, 16–35. Istniała również inna etymologia starożytna, którą zacytował Festus (II w. n.e.): FESTUS, *De verborum significatu quae supersunt cum Pauli epitome*, ed. Lindsay W.M., Lipsiae, Teubner, 1913 [reprint: Hildesheim, Olms, 1965], s. 91, 25–27: „Hyperborei supra aquilonis flatum habitantes dicti, quod humanae vitae modum excedant vivendo ultra centesimum annum, id est ὑπερβαίοντες ὄρον saeculi humani”. Por. DAEBRITZ R., dz. cyt., szp. 259, 38–39.

⁴ HERODOTUS, *Historia* IV 32, 5, ed. Holder A., vol. 1, Lipsiae, Freytag, 1886, s. 321.

⁵ Tamże, IV 32, 5–7, ed. Holder A., vol. 1, s. 321. Por. BESCHI F., *La menzione degli Iperborei negli “Epigoni”*, „Studi Classici e Orientali”, 2017, nr 63, s. 59–72.

⁶ HERODOTUS, *Historiae* IV 13, ed. Holder A., vol. 1, s. 312. Por. tamże, IV 32, ed. Holder A., vol. 1, s. 321.

⁷ Tamże, IV 33–35, ed. A. Holder, vol. 1, s. 321–323.

⁸ Zachowało się tylko 12 wersów „Arimaspei”. Sześć z nich znajduje się w traktacie Pseudo-Longinusa (I w. n.e.) *O wzniosłości* – PSEUDO-LONGINUS, *De sublimitate* X 4, ed. Roberts W.R., 2nd ed., Cambridge, Cambridge University Press, 1907, s. 72. Natomiast sześć następnych przekazał Jan Tzetzes (ok. 1110–ok. 1185) – IOANNES TZETZES, *Historiarum variorum chiliades* VII 687–692, ed. Kiessling Th., Lipsiae, Vogel, 1826 [reprint: Hildesheim, Olms, 1963], s. 266. Por. tamże II 730–731, ed. Kiessling Th., s. 69, gdzie jest mowa o tym, że Arysteasz jest autorem *Arimaspei*. Z kolei wszystkie zachowane świadectwa o poecie oraz fragmenty dzieła Arysteasa zostały zebrane w: *Poetae epici graeci: testimonia et fragmenta*, pars I, ed. Bernabé A., Leipzig, Teubner, 1987, s. 144–150 (*testimonia*) i s. 151–153 (*fragmenta*). Por. też *Epicorum graecorum fragmenta*, ed. Kinkel G., vol. 1, Lipsiae, Teubner, 1877, s. 243–247; *Epicorum graecorum fragmenta*, ed. Davies M., Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 1988, s. 81–88. Owych 12 wersów cytuje również w swej pracy John D.P. Bolton – BOLTON J.D.P., *Aristeas of Proconnesus*, Oxford, Clarendon Press, 1962, s. 8. Podobnie czyni Cecil M. Bowra (8 IV 1898–4 VII 1951) – BOWRA C.M., *A Fragment of the “Arimaspeia”*, „Classical Quarterly”, 1956, nr 6/1–2, s. 2 i 9–10. Natomiast wersy zachowane u Tzetzesa cytuje m.in. Richard Hennig (12 I 1874–22 XII 1951) – HENNIG H., *Terra Incognitae. Eine Zusammenstellung und kritische Bewertung der wichtigsten vorcolumbischen Entdeckungsreisen an Hand der darüber vorliegenden Originalberichte*, 1. Bd.: *Altertum bis Ptolemäus*, 2. verbesserte Auflage, Leiden, Brill, 1944, s. 68.

tomiast najdalsze, przylegające do północnego oceanu rubieżę ziemi były zasiedlone przez Hyperborejczyków. Strefa gryfów oddzielała zatem najdalszą, hyperborejską Północ od obszarów pozostałych czterech ludów, które były z sobą w stanie permanentnej wojny. Z wizji Arysteasa wynikało więc jasno, że jedynie groźne skrzydlate „monstra” były zdolne powstrzymać wzajemną ludzką nienawiść i agresję, stając się buforem między wolną od wojen strefą hyperborejską i resztą ludzkości. Herodot, przytaczając wizję Arysteasa, która sugerowała kierunek scytyjski, czyli obszary na północ od Morza Czarnego, lokalizował *implicite* kraj Nadpółnocnych nad brzegiem północnego segmentu okołoziemskiego oceanu na północny wschód do Grecji i lokalizacja ta miała charakter stabilny – były nią nieosiągalne wówczas, a zatem czysto teoretyczne wybrzeża Oceanu Lodowatego. Natomiast przywołana przez niego tradycja delijska, do której powrócił dwa wieki później Kallimach z Cyreny (ok. 305–ok. 240 p.n.e.)⁹, wspominając o Adriatyku, sugerowała kierunek północno-zachodni, przy czym terytorium zasiedlone przez Hyperborejczyków wydawało się w tym przypadku tracić swoją stabilną pozycję geograficzną, przemieszczając się coraz dalej na północny zachód w miarę poszerzania się horyzontu geograficznego Greków. Należy dodać, że Herodot podchodził do zagadnienia istnienia Nadpółnocnych dość sceptycznie. Sugerował bowiem, że skoro mówi się o Hyperborejczykach, to powinno się także mówić o Hypernotejczykach¹⁰, czyli o Nadpołudniowych, mieszkających powyżej miejsc, gdzie powstaje ciepły wiatr południowy, zwany Notos. Ponieważ zaś Herodot był bardzo poczytnym autorem starożytnym między XVII a XIX wiekiem, zatem wspomniane wyżej dwa kierunki (północno-wschodni i północno-zachodni) w geograficznej lokalizacji siedzib Hyperborejczyków uznawano wówczas za ważną wskazówkę.

Dane przekazane przez Herodota miały charakter swego rodzaju beznamiętnej narracji. Jednak nie był to jedyny sposób opisu Nadpółnocnych. Zachowały się bowiem w literaturze antycznej fragmenty, które można uznać za rodzaj laudacji wygłoszonych pod adresem Hyperborejczyków. Są to krótkie, a tym samym łatwe do zapamiętania opinie wielkich poetów greckich: Ajschylosa (ok. 525–456 p.n.e.) i Pindara. Ten ostatni w dziesiątej *Odzie Pytyjskiej* napisanej w roku 498 p.n.e. wspominał o hyperborejskim „świętym szczepie” (ἱερὰ γενεά)¹¹, co Apolloniusz z Rodos (ok. 295–ok. 215 p.n.e.) powtórzył w swym poemacie *Argonautica*, pisząc o „świętym ludzie Hyperborejczyków” (Ἵπερβορέων ἱερὸν γένος)¹². Pindar powrócił do kwestii hyperborejskiej około roku 476 w trzeciej *Odzie Olimpijskiej*, gdzie opisał wizytę Heraklesa w Hyperborei¹³. Ajschylos zaś w tragedii *Ofiarnice*, wystawionej w roku

⁹ CALLIMACHUS, *Hymnus in Delum* 281-299, ed. Mair A.W., [w:] *Callimachus and Lycophron with an English translation, Aratus with an English translation*, The Loeb Classical Library 129, London–New York, Heinemann – Putnam’s Sons, 1921, s. 106–109.

¹⁰ HERODOTUS, *Historiae* IV 36, 4, ed. Holder A., vol. 1, s. 323.

¹¹ PINDARUS, *Pythia* X 43, ed. Sandys J., s. 292.

¹² APOLLONIUS RHODIUS, *Argonautica* IV 614, ed. Mooney G.W., London–Dublin, Longmans – Green, 1912, s. 338.

¹³ PINDARUS, *Olympia* III 13-34, ed. Sandys J., s. 34–37.

458 p.n.e., przypisał Hyperborejczykom posiadanie najwyższego dobra¹⁴. W ten sposób Nadpółnocni zostali przedstawieni jako naród wybrany przez Apollina, który posiadał wyjątkowe walory etyczno-moralne. To zaś czyniło z nich wręcz niedościgły wzór człowieczeństwa dla wszystkich innych ludów ekumeny. Z kolei Megastenes (ok. 350–ok. 290 p.n.e.) miał, jak twierdził Strabon (ok. 63 p.n.e.–ok. 23 n.e.), zauważyć, że Hyperborejczycy żyją tysiąc lat¹⁵. W ten sposób wysoki poziom etyczno-moralny został niejako połączony z długowiecznością. Tenże Strabon też, przywołując imiona autorów najstarszych i najważniejszych świadectw na temat ludu Apollina, wymienił w porządku chronologicznym: Symonidesa z Keos (ok. 556–ok. 468 p.n.e.), Pindara, Sofoklesa (ok. 496–406/405 p.n.e.), Herodota, Megastenesa i Eratostenesa (ok. 276–ok. 194 p.n.e.)¹⁶. Nie należy przy tym zapominać o zachowanych do dziś, skromnych fragmentach utopijnego traktatu Hekatajosa z Abdera (IV/III w. p.n.e.), który nosił tytuł *O Hyperborejczykach*¹⁷. Najobszerniejszy passus z tego pisma zachował się w *Bibliotece historycznej* Diodora Sycylijskiego (ok. 90–ok. 30 p.n.e.)¹⁸. Jest tam mowa o wyspie, która jakoby była ich ojczyzną, położonej naprzeciw ziem Celtów, a zatem na północny zachód od Grecji. Wyspa ta miała znajdować się w szeroko rozumianej północnej części oceanu i być nie mniejsza od Sycylii, a przy tym wolna od podmuchów Boreasza, ponieważ leżała ponad strefą oddziaływania tego wiatru. Dzięki temu jej klimat sprawiał, że żyzna ziemia przynosiła plony dwa razy w roku¹⁹. Diodor Sycylijski zdawał sobie jednak doskonale sprawę z tego, że Heka-

¹⁴ AESCHYLUS, *Choephoroe* 372–374, ed. Wilamowitz-Moellendorff U. de, Berolini, Weidmann, 1914, s. 260.

¹⁵ MEGASTHENES, *Fragmenta* 715 F 27, ed. Jacoby F. [w:] *Die Fragmente der griechischen Historiker*, III: *Geschichte von Staedten und Laender (Horographie und Ethnographie)*, C: *Autoren ueber einzelne Laender*, Nr. 608a–856 (Zweiter Band: *Illyrien–Thrakien* Nr. 709–856), Leiden, Brill, 1969, s. 632, 14 (= STRABO, *Geographica* XV 1. 57. C. 711, ed. Meineke A., vol. III, Lipsiae, Teubner, 1877, s. 991, 9).

¹⁶ STRABO, *Geographica* I 3, 22. C. 61–62, ed. Meineke A., vol. I, Lipsiae, Teubner, 1866, s. 81, 3–8; tamże, VII 3, 1. C. 295, ed. Meineke A., vol. II, Lipsiae, Teubner, 1877, s. 405, 25–30; tamże, XV 1, 57. C. 711, ed. Meineke A., vol. III, s. 911, 9–15.

¹⁷ HECATAEUS ABDERITA, *Fragmenta* 264 F 7–14, ed. Jacoby F. [w:] *Die Fragmente der griechischen Historiker*, III: *Geschichte von Staedten (Horographie und Ethnographie)*, A: *Autoren ueber verschiedene Staedte (Laender)* Nr. 262–296, Leiden, Brill, 1964, s. 15, 24–18, 8. Por. *Die Fragmente der Vorsokratiker* 60 B 1–5, ed. Diels H. Berlin, Weidmann, 1903, s. 480, 24–481, 10. Por. też WI-NIARCZYK M., „O Hyperborejczykach“ Hekatajosa z Abderi: stan badań (1848–2005) i próba interpretacji, „Meander”, 2006, nr 61/1–2, s. 29–55; tenże, *Das Werk „Peri Hyperboreon“ des Hekataios von Abdera (FGrHist 264 F 7–14): Forschungsgeschichte (1848–2005) und Interpretationsversuch*, „Eos”, 2006, nr 93/1, s. 26–54; tenże, *Utopie w Grecji hellenistycznej*, Acta Universitatis Wratislaviensis. Antiquitas 3229/32, Wrocław, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2010, s. 50–71; tenże, *Die hellenistischen Utopien*, Beiträg zur Altertumskunde 293, Berlin–Boston, De Gruyter, 2011, s. 45–71.

¹⁸ HECATAEUS ABDERITA, *Fragmenta* 264 F 7, ed. Jacoby F. [w:] *Die Fragmente der griechischen Historiker*, III/A, s. 15, 24–16, 23 (= DIODORUS SICULUS, *Bibliotheca historica* II 47, 1–7, ed. Bekker I., Dindorf L., Vogel F., vol. 1, Lipsiae, Teubner, 1888, s. 244, 19–246, 11).

¹⁹ HECATAEUS ABDERITA, *Fragmenta* III A 264 F 7, ed. Jacoby F. [w:] *Die Fragmente der griechischen Historiker*, III/A, s. 15, 26–32 (= *Die Fragmente der Vorsokratiker* 60 B 5, ed. Diels H., s. 480, 39–43 =

tajos z Abdery przekazał potomnym „τὰ περὶ τῶν Ὑπερβορέων μυθολογούμενα” i dlatego też uznał pisarza z Abdery za przedstawiciela „τῶν τὰς ἀρχαίας μυθολογίας ἀναγεγραφότων”²⁰. Ten idylliczny wręcz obraz „wyspy Nadpółnocnych” zburzył brutalnie Wergiliusz (15 X 70–21 IX 19 p.n.e.), niemal rówieśnik Diodora, który widział ich tam, gdzie rozpoczyna swe powiezy „Aquila densus”²¹ i gdzie spotyka się niemal przysłowiowe „Hyperboreas glacies”²², a zatem w okolicach podbiegunowych. W sposób bardziej złożony myślał o Nadpółnocnych Strabon. Geograf z Amazji był podobnie jak Herodot sceptycznie nastawiony do idei realnego istnienia ludu noszącego nazwą „Hyperborejczycy”. Uważał on, że w ten sposób mogli stawiać sprawę tylko poeci, ujmujący to zagadnienie w kategoriach mitycznych (οἱ ποιηταὶ μυθικώτερον οὕτω φασί). Natomiast uczeni, zdaniem Strabona, winni wiedzieć, że pod pojęciem „Hyperborejczyków” rozumie się ludy, których siedziby są wysunięte najbardziej na północ (ὕπερβορείους τοὺς βορειοτάτους λέγεσθαι). Granicą zaś potencjalnego zamieszkiwania ludów północy jest biegun północny (ὄρος δὲ τῶν μὲν βορείων ὁ πόλος)²³. W następnych księgach swego traktatu Strabon wzmocnił jeszcze tezę, w myśl której o Górach Rhipiejckie i Nadpółnocnych pisali wyłącznie mitografowie: οἱ τὰ Ῥίπαϊα ὄρη καὶ τοὺς Ὑπερβορείους μυθοποιοῦντες²⁴ i dodał: περὶ δὲ τῶν χιλιετῶν Ὑπερβορέων τὰ αὐτὰ λέγει Σιμωνίδης καὶ Πινδάρῳ καὶ ἄλλοις μυθολόγοις²⁵. W konsekwencji zarówno Symonides z Keos, jak i Pindar znaleźli się w gronie twórców fikcji literackiej. Z drugiej zaś strony, jak wynika z powyższego wywodu, Strabon sądził, że „Hyperborejczycy” to pojęcie zbiorcze, a nie odnosząca się do konkretnego ludu nazwa własna. Określił też potencjalną granicę osiedlenia dla tych ludów, którą miał być biegun północny. Ponadto zaznaczył on, że jego poprzednicy zwykle wszystkie ludy mieszkające na północ od Morza Czarnego, Dunaju i Adriatyku nazywali bądź Hyperborejczykami, bądź Sauromatami, bądź też Arymaspami²⁶. W ten sposób Strabon raz jeszcze podkreślił, że chodzi nie o etnonim, lecz o pojęcie zbiorcze. Sami Nadpółnocni byli dla niego ludem mitycznym, który mógł być lokalizowany bądź na dalekiej Północy, a nawet na biegunie, bądź na północ od Morza Czarnego, Dunaju i Adriatyku. W konsekwencji geograf z Amazji pozostawił dużą i zamieszkałą przez wielu realnych ludów przestrzeń, którą można było uznać z przestrzeń hyperborejską, wypełniając ją już konkretnymi nazwami własnymi poszczególnych nacji. Dzięki temu Strabon stał się w okresie nowożytnym ważnym ogniwem w budowaniu

DIODORUS SICULUS, *Bibliotheca historica* II 47, 1, ed. Bekker I., Dindorf L., Vogel F., vol. 1, s. 244, 23–245, 3).

²⁰ DIODORUS SICULUS, *Bibliotheca historica* II 47, 1, ed. Bekker I., Dindorf L., Vogel F., vol. 1, s. 244, 21–23.

²¹ VERGILIUS, *Georgica* III 196, ed. Ribbeck O., [w:] Vergilius, *Opera*, vol. I: *Bucolica et Georgica*, Lipsiae, Teubner, 1859, s. 160.

²² Tamże, IV 517, ed. Ribbeck O., s. 228.

²³ STRABO, *Geographica* I 3, 22. C. 62, ed. Meineke A., vol. 1, s. 81, 15–21.

²⁴ Tamże, VII 3, 1. C. 295, ed. Meineke A., vol. II, s. 405, 20–21.

²⁵ Tamże, XV 1, 57. C. 711, ed. Meineke A., vol. III, s. 991, 9–10.

²⁶ Tamże, XI 6, 2. C. 507, ed. Meineke A., vol. II, s. 712, 25–28.

mocarstwowych ideologii, których jednym z elementów był hyperboreizm, czyli odwołanie się do wysokiego etyczno-moralnego poziomu narodów pretendujących do czołowych pozycji w hierarchii ówczesnych potęg europejskich.

Także Pomponiusz Mela (zm. ok. 45 n.e.) lokalizował Hyperborejczyków „sub ipso siderum cardine”²⁷, a zatem na biegunie. Podobnego zwrotu („cardines mundi”), jako pojęcia odnoszącego się potencjalnie do ojczyzny Nadpółnocnych, użył Pliniusz Starszy (ok. 23–25 VIII 79)²⁸, a za nim powtórzył go literalnie Solinus (III/IV w. n.e.)²⁹. Ci sami autorzy utrwalili również na gruncie kultury łacińskiej przytoczoną dopiero co ideę Ajschylosa, Pindara i Apolloniusza z Rodos na temat wyjątkowego statusu etyczno-moralnego Hyperborejczyków, czyniącego z nich naród wybrany antyku grecko-rzymskiego. Pomponiusz Mela eksponował go za pomocą pojęcia „cultures iustissimi”³⁰, czyli „niezwykle prawi czciciele (Apollina)”. Pliniusz zaś określał ich mianem „gens felix”³¹. Natomiast Solinus charakteryzował ową nację górnolotnym zwrotem „gens beatissima”³². Autorzy ci przekazali także potomności najobszerniejsze relacje na temat czcicieli Apollina, jakie zachowały się w antycznej literaturze łacińskiej³³. Jednak nie powtórzyli już idei Megastenesa i Strabona o tysiącletnim życiu Hyperborejczyków³⁴. Krótsze nawiązania do hyperborejskiego mitu można znaleźć u wielu innych autorów zarówno greckich, jak i rzymskich³⁵.

Jednak obok nich na daleką Północ patrzyli również Bizantyńscy, którzy przestrzegali ją przez pryzmat stosunków z Rusią Moskiewską. Ta zaś rosła w siłę przy-

²⁷ POMPONIUS MELA, *De chorographia libri tres* III 5, 36, ed. Frick C., Lipsiae, Teubner, 1880 (reprint: Stuttgartiae, Teubner, 1968), s. 63, 19.

²⁸ PLINIUS, *Naturalis historia* IV 12, 89, ed. Mayhoff C., vol. 1, Lipsiae, Teubner, 1906, s. 341, 17–18.

²⁹ SOLINUS, *Collectanea rerum memorabilium* 16, 3, ed. Mommsen Th., Berolini, Parthey, 1864, s. 100, 6–7.

³⁰ POMPONIUS MELA, *De chorographia libri tres* III 5, 37, ed. Frick C., s. 63, 23.

³¹ PLINIUS, *Naturalis historia* IV 12, 89, ed. Mayhoff C., vol. 1, s. 341, 15.

³² SOLINUS, *Collectanea rerum memorabilium* 16, 2, ed. Mommsen Th., s. 100, 1.

³³ POMPONIUS MELA, *De chorographia libri tres* III 5, 36–37, ed. Frick C., s. 63, 15–64, 2; PLINIUS, *Naturalis historia* IV 12, 89–91, ed. Mayhoff C., vol. 1, s. 341, 15–343, 1; SOLINUS, *Collectanea rerum memorabilium* 16, 1–6, ed. Mommsen Th., s. 99, 17–101, 2.

³⁴ POMPONIUS MELA, *De chorographia libri tres* III 5, 37, ed. Frick C., s. 63, 23–24: „diutius quam ulli mortalium et beatius vivunt”; PLINIUS, *Naturalis historia* IV 12, 89, ed. Mayhoff C., vol. 1, s. 342, 6: „mors non nisi satietate vitae”; SOLINUS, *Collectanea rerum memorabilium* 16, 4, ed. Mommsen Th., s. 100, 17–18: „Mortem accersunt et voluntario interitu castigant obeundi tarditatem: quos satias vitae tenet”. Por. VOISIN C., *Le plongeon des Hyperboréens, une pratique funéraire utopique*, „Ktèma”, 2020, nr 45, s. 221–235.

³⁵ Por. AALTO A., PEKKANEN T. (red.), *Latin Sources on North-Eastern Eurasia*, Part I, Asiatische Forschungen 44, Wiesbaden, Harrassowitz, 1975, s. 259–267; SANDIN P., *Hyperboreerna: en källsamlings*, I: 750–323 f.Kr., „KulturOrgan Skandinaujo”, 2012, nr 11/28, s. 83–136; tenże, *Hyperboreerna: en källsamlings*, II: 323–1 f.Kr., „KulturOrgan Skandinaujo”, 2016, nr 13/30, s. 75–134; WEBB L., „Inter imperium sine fine”: *Thule and Hyperborea in Roman Literature*, [w:] Jørgensen D., Langum V. (red.), *Visions of North in Premodern Europe...*, s. 38, przyp. 16. Por. też SANDIN P., *Dim Hyperborea? Ovid “Metamorphoses” 15, 356–360, „Hyperboreus”*, 2009, nr 15/2, s. 291–296.

najmniej od XIV wieku. Najlepszy bodajże passus na temat wielkości Rusi Moskiewskiej napisany w tym właśnie okresie znajduje się w dziele Nicefora Gregorasa (ok. 1295–ok. 1360)³⁶. Jego obejmująca 37 ksiąg *Byzantina historia* opisuje lata 1204–1359. Wprowadzeniem do zagadnienia moskiewskiej mocarstwowości był u Gregorasa opis Scytii i jej mieszkańców³⁷. Rusów obdarzył on imieniem hyperborejskich Scytów³⁸ i podkreślił, że ich kraj zajmuje hyperborejskie obszary ekumeny (τὰ ὑπερβόρεια μέρη τῆς οἰκουμένης)³⁹. Nicefor Gregoras wyeksponował również fakt, że był to już wówczas kraj chrześcijański⁴⁰. Konkluzja ta zamknęła niejako koło historii: „święta” Hyperborea starożytnych Greków osiągnęła rzeczywistą świętość przez przyjęcie chrztu z Konstantynopola (988).

Jednak świat łaciński patrzył na Rosję inaczej. Cesarstwo Bizantyńskie upadło pod ciosami Turków (1453), co zmieniło diametralnie sytuację geopolityczną w Europie. Państwo carów zaś zaczęło odgrywać coraz większą rolę polityczną i gospodarczą w Europie środkowo-wschodniej i północnej, aby następnie awansować do rangi jednego z europejskich mocarstw. Rosnącego znaczenia Rusi Moskiewskiej, a następnie Carstwa Ruskiego (1547–1721) i Cesarstwa Rosyjskiego (1721–1917) państwa zachodniej Europy nie mogły ignorować. Jednym ze sposobów patrzenia na Rosję, choć nie dominującym, było jej postrzeganie przez pryzmat hyperborejskiej, antycznej wizji Północy. Jednak w tym kontekście należy rozróżnić literacki sposób interpretacji od naukowego traktowania tego zagadnienia, poczynając od XVII wieku. Niniejszy tekst ma na celu przeanalizowanie ówczesnego naukowego podejścia do kwestii hyperborejskości Rosji w pracach uczonych francuskich. Badacze ci odwoływali się głównie do przekazanej przez Herodota wizji Arysteasa z Prokonnezu, czyli do tezy o północno-wschodniej praojczyźnie Nadpółnocnych. Ważną także rolę odgrywała w ich rozważaniach myśl Strabona oraz Pomponiusza Meli, Pliniusza Starszego i Solinusa. Nie chodziło im zatem o podejście „apokryficzne”, które miałyby eksponować „święty” lud Apollina, ale o próbę naukowego podejścia do kwestii hyperborejskiej w aspekcie geograficznym na takim poziomie, na jaki pozwalała wiedza geograficzna na temat obszarów północnej Europy i północno-zachodniej Euroazji, poczynając od końca XVI wieku.

Między wiekiem XVII a 1. poł. XIX wieku na uwagę zasługuje przynajmniej sześć opinii badaczy francuskich. Do tego grona należeli: Michel-Antoine Baudrand (28

³⁶ Szerzej na ten temat: KOCHANEK P., Ślady biblijnej, świętej Północy i antycznej Hyperborei w literaturze patrystycznej i średniowiecznej, „Vox Patrum” 2022, nr 81, s. 44–49.

³⁷ NICEPHORUS GREGORAS, *Byzantina historia* II 4, ed. Schopenus L., vol. 1, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae [40], Bonnae, Weber, 1829, s. 30, 13–35, 13 (= Patrologia Graeca, t. 148, szp.152D–157C).

³⁸ Tamże, *Byzantina historia* XXVIII 35, ed. Schopenus L., vol. 1, s. 199, 19 (= Patrologia Graeca, t. 149, szp. 173A).

³⁹ Tenże, *Byzantina historia* XXXVI 20, ed. Schopenus L., vol. 1, s. 511, 17 (= Patrologia Graeca, t. 149, szp. 452D).

⁴⁰ Tenże, *Byzantina historia* XXXVI 22, ed. Schopenus L., vol. 1, s. 512, 19–20 (= Patrologia Graeca, t. 149, szp. 453B).

VII 1633–29 V 1700), Simon Pelloutier (27 X 1694–3 X 1757), Nicolas Fréret (15 II 1688–8 III 1749), Jean Sylvain Bailly (15 IX 1736–12 XI 1793), Pierre Henri Larcher (12 X 1726–22 XII 1812) i Marie-Nicolas Bouillet (5 V 1798–28 XII 1864).

W roku 1682 ukazało się encyklopedyczne hasło *Hyperborei*, którego autorem był geograf M.-A. Baudrand. W pierwszej części swego hasła autor stwierdził: „Hyperborei, populi Sarmatiae, qui ab omnibus antiquis statuuntur versus Septentrionem, sed situ valde inconstanti”. W drugiej natomiast uznał, że Hyperborejczyków należy szukać na terytorium „«Petzora» provincia in Septentrionali Moscoviae, versus Vaigatium fretum, & Obijum”⁴¹. M.-A. Baudrand rozróżnił więc dwie rzeczywistości: Hyperborejczyków opisywanych w źródłach antycznych i praoczyznę Nadpółnocnych, zbliżoną geograficznie do tej, jaką sugerował w roku 1616 geograf niemiecki Filip Clüver (1580–31 XII 1622), czyli Nową Ziemią⁴². „Petzora provincia” została bowiem zlokalizowana między dolnym biegiem Peczory a dolnym biegiem Obu, „versus Vaigatium fretum”, czyli po cieśninę Jugarski Szar. Cieśnina ta została tutaj przedstawiona jako najdalsza północna rubież rzecznej prowincji. Warto jednak przypomnieć, że cieśnina Jugarski Szar znajduje się między kontynentem w wyspą Wajgacz. Z kolei na północ od tej wyspy leży najdalej na południe wysunięta część archipelagu Nowej Ziemi, którą od wyspy Wajgacz oddzielają tzw. Karskie Wrota, łączące Morza Karskie z Morzem Barentsa. M.-A. Baudrand więc, posługując się zwrotem „Petzora provincia”, przesunął praoczyznę Nadpółnocnych z Nowej Ziemi na północno-zachodnie rubieże Zachodniej Syberii, czyli na kontynentalne wybrzeże Oceanu Lodowatego. Wykorzystał tym samym lokalizację Arysteasa z Prokonnesu, o której pisał Herodot. M.-A. Baudrand jako geograf był daleki schlebiana państwu carów. Jego hasło odnosi się wyłącznie do chorograficznego aspektu zagadnienia. Jednak to, na co należy zwrócić uwagę, analizując treść jego hasła, to właśnie wspomniane przesunięcie Hyperborei na południe od Nowej Ziemi, a ściślej związanie jej z kontynentem.

Nieco inaczej brzmiała opinia, którą przedstawił S. Pelloutier w roku 1740. Ten historyk skupiony na badaniu dziejów Celtów poświęcił pierwszy paragraf swej pracy analizie związków między nimi a Hyperborejczykami, odwołując się przy tym do bardzo wielu źródeł starożytnych⁴³. Jego punktem wyjścia była, podobnie jak dla F. Clüvera⁴⁴, opinia Strabona, zgodnie z którą starożytni wszystkie terytoria leżące na północ od Morza Czarnego, Adriatyku i Dunaju przydzielali bądź Hyperborejczykom, bądź Saurmatom, bądź też Arimaspom⁴⁵. Także w dalszej części swych wywodów S. Pelloutier trzymał się myśli F. Clüvera, uznając go wręcz za odkryw-

⁴¹ BAUDRAND M.-A., *Hyperborei*, [w:] tenże, *Geographia ordine litterarum disposita*, t. 1, Parisiis, Michalet, 1682, s. 495.

⁴² CLUVERIUS PH., *Germaniae antiquae liber primus, quo situs universae Germaniae, & origo moresque Germanorum describuntur*, Lugduni Batavorum, Elzevirius, 1616, s. 13, 50–51 (= I 1); tenże, *Germaniae antiquae liber tertius...*, s. 158, 27–31 (= III 38); tamże, s. 203, 37–40 (= III 45).

⁴³ PELLOUTIER S., *Histoire des Celtes, et particulièrement des Gaulois et des Germains, depuis les tems fabuleux jusqu'à la prise de Rome par les Gaulois*, La Haye, Beauregard, 1740, s. 1–11.

⁴⁴ CLUVERIUS PH., *Germaniae antiquae liber primus...*, s. 22, 12–15 (= I 2). Por. przyp. 26.

⁴⁵ Tamże, s. 2.

cę „prawdziwych” siedzib Hyperborejczyków, którzy „doivent être placés du côté de la Groenlande, & de la nouvelle Zemble, c'est-à-dire dans un país que les Anciens n'ont assûrement point connu”⁴⁶. Można powiedzieć, że S. Pelloutier powtórzył tezę F. Clüvera na temat Nowej Ziemi, rozszerzając ją o Grenlandię. Natomiast tak sformułowana opinia francuskiego badacza nie odnosiła się w żaden sposób do związków między Cesarstwem Rosyjskim a Hyperboreą.

W kilka lat później swoje poglądy na analizowany tutaj temat wyłożył N. Fréret. 25 maja 1744 wygłosił on w Paryżu, w „Académie Royale des Inscriptions et Belles-Lettres” odczyt poświęcony ludowi Apollina⁴⁷. Referat ten został jednak opublikowany dopiero po jego śmierci, w roku 1753. Artykuł N. Fréreta dzieli się na dwie części: 1) zarys sytuacji geograficznej Hyperborejczyków na podstawie źródeł starożytnych⁴⁸; 2) geografia hyperborejska w opinii badaczy współczesnych autorowi⁴⁹. Analizując źródła greckie, N. Fréret przytoczył dwie potencjalne lokalizacje Hyperborei. Pierwsza z nich mówiła, że „selon la géographie d'Aristée, les Hyperboréens habitoient la Sibérie”⁵⁰. W ten sposób N. Fréret zinterpretował przekaz Arysteasa z Prokonnezu zawarty w dziele Herodota⁵¹. Interpretacja ta była jednak bardzo nieprecyzyjna. Z kolei, odwołując do Hekatajosa z Abdery, francuski erudyta zauważył, że

Hécatee d'Abdère (...) dans son ouvrage publié sur les Hyperboréens, fixoit leur séjour sur les bords du fleuve *Carambucis* & dans l'île *Élixoia*, située vis-à-vis de l'embouchure de ce fleuve. Le *Carambucis* des anciens est vraisemblablement l'*Obi* qui, coulant du sud au nord, se jette dans la mer glaciale. Leur île *Élixoia* seroit, en ce cas, la nouvelle Zemble⁵².

W ten sposób przywołał wprost hipotezę F. Clüvera. N. Fréret przedstawił też własny pogląd w tej materii, w myśl którego siedzib Hyperborejczyków należało szukać w Macedonii⁵³. Łatwo zauważyć, że kontekst rosyjski został w tym przypadku zupełnie wyciszony. Francuski autor ograniczył się w tej materii wyłącznie do dobrze wówczas znanych poglądów swoich czasów.

Inaczej natomiast widział to zagadnienie J.S. Bailly. Swoją hipotezę przedstawił w ostatniej części *Lettres sur l'Atlantide de Platon*, wydanych w roku 1779. J.S. Bailly uważał, że praojczyzny Hyperborejczyków należy szukać na dalekiej Północy. W tym kontekście wymienił trzy nazwy geograficzne, które dobrze korespondowały z pojęciem βροπειότατοι (= „najbardziej północni”) Strabona: „la nouvelle Zemble”,

⁴⁶ Tamże, s. 5.

⁴⁷ FRÉRET N., *Sur la situation du pays des Hyperboréens*, [w:] *Histoire de l'Académie Royale des Inscriptions et Belles Lettres*, t. 18, Paris, L'Imprimerie Royale, 1753, s. 198.

⁴⁸ Tamże, s. 192–197.

⁴⁹ Tamże, s. 197–201.

⁵⁰ Tamże, s. 195.

⁵¹ HERODOTUS, *Historia* IV 13, ed. Holder A., vol. 1, s. 312.

⁵² FRÉRET N., dz. cyt., s. 195.

⁵³ Tamże, s. 200.

„le Spitzberg” oraz „le Groenland”⁵⁴. Zestawienie to nie było niczym nowym. Podobnie przecież myślał F. Clüver (1616) i S. Pelloutiera (1740). To właśnie na jednej z tych wysp J.S. Bailly pragnął widzieć kolebkę cywilizacji, którą później miały skutkiem oziębienia klimatu pokryć lody. W konsekwencji ludne niegdyś obszary zamieniły się w białe pustkowia. W ten sposób J.S. Bailly wyartykułował znacznie jaśniej niż jego poprzednicy nowożytną teorię oziębienia się klimatu. Dodatkowo zaś uzasadnił swego rodzaju zgodność między starożytną, literacką wizją Hyperborei (Strabon, Pomponiusz Mela, Pliniusz Starszy, Solinus), a nowożytnym doświadczeniem badaczy polarnych. Natomiast w rozumowaniu tym nie było miejsca dla Cesarstwa Rosyjskiego.

Nieco szerzej potraktował analizowany tutaj problem francuski hellenista i archeolog, P.H. Larcher, autor poczytnego przekładu dzieła Herodota, którego pierwsze wydanie ukazało się w roku 1786. Do każdej księgi został tam dołączony obszerny komentarz. Za życia P.H. Larchera w roku 1802 opublikowano także drugie, poprawione i rozszerzone przez samego autora wydanie komentarza do IV księgi jego przekładu⁵⁵. W serii not (62–66), które odnoszą się do 32 i 33 rozdziału tej księgi⁵⁶, znalazły się dwa znaczące rozszerzenia w stosunku do wersji komentarza z roku 1786. Pierwsze z nich było jednocześnie uzupełnieniem objaśnień do fragmentu dzieła Konstancyjna VII Porfirogenety (905–959) *De administrando imperio*⁵⁷. W roku 1786 bowiem P.H. Larcher ograniczył się do przywołania samej myśli cesarza, który twierdził, że terytoria hyperborejskie rozciągały się aż po Dunaj (μέχρι τοῦ Δανουβίου)⁵⁸. W ten sposób Konstancyjn VII starał się prawdopodobnie podkreślić ogrom obszarów, które były zasiedlone przez te liczne i ludne plemiona. Natomiast w roku 1802 P.H. Larcher dodał następujące zdanie: „Le fait est que les Grecs n'entendoient par ce nom que les peuples les plus reculés vers les Nord. Ils l'appliquoient tantôt à une nation, tantôt à une autre, à proportion des progrès qu'ils faisoient en géographie”⁵⁹.

Jest to w gruncie rzeczy przywołana już wyżej refleksja nad pojęciem zbiorczym, jakim w istocie było słowo „Hyperborejczycy”. Z kolei drugim rozszerzeniem było stwierdzenie, że „Hérodote, qui avoit des connoissance supérieures à la plupart des

⁵⁴ BAILLY J.S., *Lettres sur l'Atlantide de Platon et sur l'ancienne histoire de l'Asie*, Londres–Paris, Elmsly – Debure, 1779, s. 416, 422, 423, 435, 440, 465 oraz 469–470, przyp. (a). Por. przyp. 23.

⁵⁵ LARCHER P.H., *Notes sur le quatrième livre d'Hérodote*, [w:] *Histoire d'Hérodote, traduite du grec, avec des remarques historiques et critiques, un essai sur la chronologie d'Hérodote, et une table géographique*, nouvelle édition, revue, corrigée et considérablement augmentée, t. 3, Paris, Debure, 1802, s. 411–589.

⁵⁶ Tamże, s. 436–439.

⁵⁷ CONSTANTINUS PORPHYROGENITUS, *De administrando imperio* 25, ed. Moravcsik G., Budapest 1949, s. 104, 15–33 i s. 106, 34–55 (= Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae [9], s. 111, 1–113, 5 = Patrologia Graeca, t. 113, szp. 224B–225C). To wydanie po przejrzeniu tekstu greckiego i angielskiego przekładu wyszło jako pierwszy tom serii *Corpus Fontium Historiae Byzantinae* w roku 1967.

⁵⁸ Tamże, 25, ed. Moravcsik G., s. 104, 16 (= Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae [9], s. 111, 2 = Patrologia Graeca, t. 113, szp. 224B).

⁵⁹ LARCHER P.H., *Notes sur le quatrième livre d'Hérodote...*, s. 436.

écrivains qui sont venus après lui, l'applique à un peuple particulier. «Voyer» la Table Géographique, article «Hyperboréens»⁶⁰. Należy więc zgodnie z tą wskazówką przypatrzyć się dokładniej krótkiemu hasłu *Hyperboréens*, zawartemu w tomie ósmym drugiego wydania⁶¹. Hasło to jest zupełnie inne od tego z roku 1786. Aby dotrzymać słowa danego w komentarzu, autor odwołał się do trzynastego rozdziału czwartej księgi, gdzie Herodot przytoczył dane zaczerpnięte od Arysteasa z Prokonnezu. Na ich podstawie P.H. Larcher stwierdził:

Il est donc certain, par cette description, que les Hyperboréens étoient au Nord-Est, et qu'ils occupoient une partie de la Russie et de la Sibérie, et surtout la portion de ce dernier pays qui renferme la partie supérieure de l'Oby et de l'Irtish, et qu'ils s'étendoient jusqu'à la mer Glaciale.

Podkreślenie roli Zachodniej Syberii jako praojczyzny Hyperborejczyków proponowali już jego dwaj rodacy: M.-A. Baudrand (1682) i N. Fréret (1744/1753). Jednak dopiero co zacytowany fragment P.H. Larchera warto zestawić z odpowiednim passusem z pracy James Rennella (3 XII 1742–29 III 1830), angielskiego geografa i historyka, wydanej w roku 1800, który brzmi: „Whence it should follow, (...) that the Russians and Siberians, and particularly such of the latter, as are situated on the upper parts of the rivers «Oby» and «Irtish», represented the «Hyperboreans of Herodotus»”⁶².

Nie sposób nie zauważyć dużego podobieństwa obu tekstów. Zatem P.H. Larcher nie tylko rozbudował swój komentarz, lecz również dołożył starań, aby znalazły się w nim tzw. najnowsze wyniki naukowych dociekań. Jednak i owe najnowsze wyniki francuski autor wyraźnie zreinterpretował. W ten sposób zacytowana wyżej konkluzja J. Rennella została subtelnie pogłębiona. Jako Hyperborejczycy Herodota zostali bowiem wskazani nie tyle Rosjanie, co Proto(rosjanie) (w wersji współczesniejszej: Prasłowianie) oraz dawni mieszkańcy Zachodniej Syberii (którymi też mogli być Prasłowianie). Hipoteza P.H. Larchera uwzględniła to, o czym wydawał się zapominać J. Rennell, a mianowicie upływ czasu. Jednocześnie dawała ona znacznie szersze możliwości reinterpretacji dziejów Nadpółnocnych, sugerując przy tym oczywisty związek między Rosją a Hyperboreą. Jednocześnie teza ta różniła się bardzo od klimatycznej koncepcji, którą zarysował J.S. Bailly. Zostały w niej bowiem naszkicowane potencjalne powiązania między Hyperboreą i Prasłowianami, przodkami Rusów.

Dzieckiem rodzimego encyklopedyzmu francuskiego był także M.-N. Bouillet. Ten erudyta i leksykograf znany jest przede wszystkim jako autor słowników. Pierwszym z nich to *Dictionnaire classique*, który ukazał się w roku 1826. Zawierał on krótkie,

⁶⁰ Tamże.

⁶¹ LARCHER P.H., *Table géographique, Histoire d'Hérodote*, traduite du grec 8, nouvelle édition, revue, corrigée et considérablement augmentée, Paris, Debure, 1802, s. 264.

⁶² RENNELL J., *The Geographical System of Herodotus, Examined and Explained, by a Comparison with those of other Ancient Authors, and with Modern Geography*, London, Nicol, 1800, s. 151.

jednostronicowe hasło *Hyperboréens*⁶³. W kwestii lokalizacji Hyperborejczyków wyróżniono tam dwie możliwości, które wskazali już wcześniej inni uczeni:

1) „Hyperboréens, (...), peuples du nord de l'Europe et de l'Asie, dont on ignorait la position précise, et dont on contait une foule de fables”; 2) „selon les autres, ils vivaient au bord du fleuve Caramubicis, et dans l'île Elixoa (qu'on a voulu prendre pour l'Obi et la nouvelle Zemble).

W pierwszym przypadku M.-N. Bouillet odwołał się do tradycji nowożytnej nauki francuskiej, która, poczynając przynajmniej od M.-A. Baudranda (1682), lokalizowała siedziby czcicieli Apollina właśnie na północnych rubieżach Euroazji. Natomiast w drugim przypadku M.-N. Bouillet nawiązał wprost do hipotezy F. Clüvera (1616), a także do tez J. Rennella (1800) i P.H. Larchera (1802). Należy również pamiętać, że do tezy niemieckiego geografa nawiązywali już wcześniej S. Pelloutier (1740) i J.S. Bailly (1779). Generalnie więc M.-N. Bouillet wyszedł od F. Clüvera. Jednak całość swego krótkiego hasła oparł na opiniach badaczy francuskich, które już wówczas były zapewne swego rodzaju opiniami szkolnymi, czyli powszechnie przyjmowanymi za wiarygodne. W ten sposób M.-N. Bouillet wpisał się w poczet francuskich „patriotów” w sferze nauki. Ponieważ zaś osiągnięcia tej ostatniej były powszechnie uznawane i cenione, zatem nie należy się dziwić postawie tego erudyty. Autor ten, pisząc o rzece Ob i Nowej Ziemi, nie wniósł niczego nowego do analizowanej tutaj kwestii, ponieważ w jego krótkim wywodzie nie było praktycznie miejsca dla Rosji.

W powyższym tekście przeanalizowano poglądy sześciu uczonych francuskich. Są to w porządku chronologicznym: M.-A. Baudrand (1682), S. Pelloutier (1740), N. Fréret (1744/1753), J.S. Bailly (1779), P.H. Larcher (1802) i M.-N. Bouillet (1826). Tezy tych badaczy były w dużej mierze zależne od F. Clüvera (1616). Erudyci ci zajmowali się nie tyle Rosją jako krajem hyperborejskim, co położeniem geograficznym praojczyzny Hyperborejczyków. W konsekwencji ich analizy nie miały prawie nic wspólnego z Rosją. Wskazywano tylko na niektóre obszary Rosji (Nowa Ziemia, Zachodnia Syberia) oraz na terytoria poza jej granicami (Grenlandia, Spitsbergen) bez podkreślania związku między Rosją z „narodem wybranym” starożytności grecko-rzymskiej. W ten sposób w ówczesnej nauce rozdzielono jednoznacznie dane, które wówczas uważano za naukowe, od danych ideologicznych i propagandowych. Związki między Hyperboreą a Rosją wskazał tylko P.H. Larcher (1802), idący za opinią J. Rennella (1800). Działo się to w pierwszej fazie tak zwanych wojen napoleońskich. Już wtedy w konflikt z Francją została włączona Rosja. Można zatem powiedzieć, że w tych okolicznościach powiązanie Rosji z Hyperboreą, czyli swego rodzaju nobilitacja Cesarstwa Rosyjskiego, mogła mieć pewien podtekst polityczny. Ze strony angielskiej było to swego rodzaju wskazania na wysoką pozycję sojusznika w hierarchii mocarstw europejskich. Z kolei dla P.H. Larchera jako Francuza pokonanie wojsk hyperborejskiej Rosji to prestiżowe zwycięstwo nad okrytym nimbem wielowiekowej

⁶³ BOUILLET M.-N., *Hyperboréens*, [w:] tenże, *Dictionnaire classique de l'antiquité sacrée et profane*, t. 1: A-L, Paris, Librairie Classique Élémentaire, 1826, s. 567.

chwaly przeciwnikiem. Natomiast zarówno dla uczonych francuskich, którzy pisali wcześniej, jak i tych, którzy tworzyli po upadku Napoleona, powiązanie Rosji z Hyperboreą nie miało większego znaczenia. Zajmowali się oni bowiem nauką, a nie propagandą. Erudyci ci wskazywali tylko na fakt, że pewne obszary, które w ich czasach należały do Rosji, mogły być w dalekiej przeszłości zamieszkałe przez ludy określane pojęciem Hyperborejczyków. Natomiast Rosja była dla tych uczonych tylko synonimem kraju twardych ludzi, zahartowanych przez surowy klimat. Taka Rosja stała się też partnerem krajów europejskich i jednym z niekwestionowanych europejskich mocarstw. Głębsze powiązania Rosji z Hyperboreą były natomiast bez wątpienia ważne dla rosyjskich patriotów, stając się podstawą romantycznej legendy o genezie państwa carów. Podwaliny pod tę legendę dała historiografia bizantyńska, której przedstawicielem był Nicefor Gregoras.

Bibliografia

- AALTO P., PEKKANEN T. (red.), *Latin Sources on North-Eastern Eurasia*, Part I, Asiatische Forschungen 44, Wiesbaden, Harrassowitz, 1975.
- AESCHYLUS, *Choephoroe*, ed. Wilamowitz-Moellendorff U. de, Berolini, Weidmann, 1914.
- APOLLONIUS RHODIUS, *Argonautica*, ed. Mooney G.W., London–Dublin, Longmans – Green, 1912.
- BAILLY J.S., *Lettres sur l'Atlantide de Platon et sur l'ancienne histoire de l'Asie*, Londres–Paris, Elmsly – Debure, 1779.
- BAUDRAND M.-A., *Hyperborei*, [w:] tenże, *Geographia ordine litterarum disposita*, t. 1, Parisiis, Michalet, 1682, s. 495.
- BESCHI F., *La menzione degli Iperborei negli «Epigoni»*, „Studi Classici e Orientali”, 2017, nr 63, s. 59–72.
- BOLTON J.D.P., *Aristeas of Proconnesus*, Oxford, Clarendon Press, 1962.
- BOUILLET M.-N., *Hyperboréens*, [w:] tenże, *Dictionnaire classique de l'antiquité sacrée et profane*, t. 1: A–L, Paris, Librairie Classique Élémentaire, 1826, s. 567.
- BOWRA C.M., *A Fragment of the “Arimapeia”*, „The Classical Quarterly”, 1956, nr 6/1–2, s. 1–10.
- CALLIMACHUS, *Hymnus ad Delum*, ed. Mair A.W., [w:] *Callimachus and Lycophron with an English translation, Aratus with an English translation*, The Loeb Classical Library 129, London–New York, Heinemann – Putnam's Sons 1921, s. 84–110.
- CLUVERIUS PH., *Germaniae antiquae liber primus (et tertius), quo situs universae Germaniae, & origo moresque Germanorum describuntur*, Lugduni Batavorum, Elzevirius, 1616.
- CONSTANTINUS PORPHYROGENITUS, *De administrando imperio*, Greek text ed. by Moravcsik G., English trans. by Jenkins R.J.H., Magyar-Görög Tanulmányok 29, Budapest, Pázmány Péter Tudományegyetemi Görög Filológiai Intézet, 1949 (= Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae [9], s. 65–270 = Patrologia Graeca, t. 113, szp. 157A–421A).
- DAEBRITZ R., *Hyperboeer*, [w:] Wissowa G., Kroll W. (red.), *Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, 17. Hbd.: *Hylaia – Imperator*, Stuttgart, Metzler, 1914, szp. 258,36–279,67.

- Die Fragmente der griechischen Historiker*, III: *Geschichte von Staedten (Horographie und Ethnographie)*, A: *Autoren ueber verschiedene Staedte (Laender)* Nr. 262–296, hrsg. von Jacoby F., Leiden, Brill, 1964.
- Die Fragmente der griechischen Historiker*, III: *Geschichte von Staedten und Laender (Horographie und Ethnographie)*, C: *Autoren ueber einzelne Laender*, Nr. 608a–856 (Zweiter Band: *Illyrien–Thrakien* Nr. 709–856), hrsg. von Jacoby F., Leiden, Brill, 1969.
- Die Fragmente der Vorsokratiker. Griechisch und Deutsch*, hrsg. von Diels H., Berlin, Weidmann, 1903.
- DIODORUS SICULUS, *Bibliotheca historica*, ed. Bekker I., Dindorf L., Vogel F., vol. 1–2, Lipsiae, Teubner, 1888–1890.
- Epicorum graecorum fragmenta*, ed. Davies M., Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 1988.
- Epicorum graecorum fragmenta*, ed. Kinkel G., vol. 1, Lipsiae, Teubner, 1877.
- FESTUS, *De verborum significatu quae supersunt cum Pauli epitome*, ed. Lindsay W.M., Lipsiae, Teubner, 1913 [reprint: Hildesheim, Olms, 1965].
- FRÉRET N., *Sur la situation du pays des Hyperboréens*, [w:] *Histoire de l'Académie Royale des Inscriptions et Belles Lettres*, t. 18, Paris, L'Imprimerie Royale, 1753, s. 192–201.
- HAHN F., *Zur Geschichte der Grenze zwischen Europa und Asien*, „Mitteilungen des Vereins für Erdkunde zu Leipzig”, 1881, nr 21, s. 83–104.
- HECATAEUS ABDERITA, [w:] *Die Fragmente der griechischen Historiker*, III/A–264, s. 11, 4–64, 19.
- HENNIG R., *Terra Incognitae. Eine Zusammenstellung und kritische Bewertung der wichtigsten vorcolumbischen Entdeckungsreisen an Hand der darüber vorliegenden Originalberichte*, 1. Bd.: *Altertum bis Ptolemäus*, 2. verbesserte Auflage, Leiden, Brill, 1944.
- HERODOTUS, *Historiae*, ed. Holder A., vol. 1, Lipsiae, Freytag, 1886.
- IOANNES TZETZES, *Historiarum variorum chiliades*, ed. Kiessling Th., Lipsiae, Vogel, 1826 [reprint: Hildesheim, Olms, 1963].
- JØRGENSEN D., LANGUM V. (red.), *Visions of the North in Premodern Europe*, *Cursor Mundi* 31, Turnhout, Brepols, 2018.
- KOCHANEK P., *Ślady biblijnej, świętej Północy i antycznej Hyperborei w literaturze patrystycznej i średniowiecznej*, „Vox Patrum”, 2022, nr 81, s. 31–64.
- LARCHER P.H., *Notes sur le quatrième livre d'Hérodote*, [w:] *Histoire d'Hérodote, traduite du grec, avec des remarques historiques et critiques, un essai sur la chronologie d'Hérodote, et une table géographique*, nouvelle édition, revue, corrigée et considérablement augmentée, t. 3, Paris, Debure, 1802, s. 411–589.
- LARCHER P.H., *Table géographique*, *Histoire d'Hérodote*, traduite du grec 8, nouvelle édition, revue, corrigée et considérablement augmentée, Paris, Debure, 1802.
- MEGASTHENES, *Fragmenta*, [w:] *Die Fragmente der griechischen Historiker*, III/C²–715, s. 603, 20–639, 16.
- NICEPHORUS GREGORAS, *Byzantina historia*, ed. Schopenus L., vol. 1–3, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* [40], Bonnae, Weber, 1829–1855 (= *Patrologia Graeca*, t. 148, szp. 120A–1450D; tamże, t. 149, szp. 9A–501B).
- PAUSANIAS, *Graeciae descriptio*, ed. Hitzig H., vol. II/1: *Libri IV–V*, Lipsiae, Reiland, 1901.

- PELLOUTIER S., *Histoire des Celtes, et particulièrement des Gaulois et des Germains, depuis les tems fabuleux jusqu'à la prise de Rome par les Gaulois*, La Haye, Beauregard, 1740.
- PINDARUS, *The Odes including the principal Fragments*, with an introduction and an English translation by Sandys J., The Loeb Classical Library 56, 2nd ed., Cambridge (Mass.)–London, Harvard University Press – Heinemann, 1968.
- PLINIUS, *Naturalis historiae libri XXXVII*, vol. 1: *Libri I–VI*, ed. Mayhoff C., Lipsiae, Teubner, 1906.
- Poetae epici graeci: testimonia et fragmenta*, pars I, ed. Bernabé A., Leipzig, Teubner, 1987.
- POMPONIUS MELA, *De chorographia libri tres*, ed. Frick C., Lipsiae, Teubner, 1880 (reprint: Stutgardiae, Teubner, 1968).
- PSEUDO-LONGINUS, *De sublimitate*, the Greek text edited after the Paris Manuscript with Introduction, Translation, Facsimiles and Appendices by Roberts W.R., 2nd ed., Cambridge, Cambridge University Press, 1907.
- RENNELL J., *The Geographical System of Herodotus, Examined and Explained, by a Comparison with those of other Ancient Authors, and with Modern Geography*, London, Nicol, 1800.
- SANDIN P., *Dim Hyperborea? Ovid "Metamorphoses" 15, 356-360*, „Hyperboreus”, 15 (2009, nr 15/2, s. 291–296).
- SANDIN P., *Hyperboreerna: en källsamling, I: 750-323 f.Kr.*, „KulturOrgan Skandinaujo”, 2012, nr 11/28, s. 83–136.
- SANDIN P., *Hyperboreerna: en källsamling, II: 323-1 f.Kr.*, „KulturOrgan Skandinaujo”, 2016, nr 13/30, s. 75–134.
- SOLINUS, *Collectanea rerum memorabilium*, ed. Mommsen Th., Berolini, Parthey, 1864.
- STRABO, *Geographica*, vol. I-III, ed. Meineke A., Lipsiae, Teubner, 1866–1877.
- VERGILIUS, *Georgica*, ed. Ribbeck O., [w:] Vergilius, *Opera*, vol. I: *Bucolica et Georgica*, Lipsiae, Teubner, 1859, s. 65–223.
- VOISIN C., *Le plongeon des Hyperboréens: une pratique funéraire utopique*, „Ktéma”, 2020, nr 45, s. 221–235.
- WEBB L., *“Inter imperium sine fine”: Thule and Hyperborea in Roman Literature*, [w:] Jørgensen D., Langum V. (red.), *Visions of the North in Premodern Europe*, s. 35–58.
- WINIARCZYK M., *„O Hyperborejczykach” Hekatajosa z Abdery: stan badań (1848–2005) i próba interpretacji*, „Meander”, 2006, nr 61/1–2, s. 29–55.
- WINIARCZYK M., *Das Werk „Peri Hyperboreon“ des Hekataios von Abdera (FGrHist 264 F 7–14): Forschungsgeschichte (1848-2005) und Interpretationsversuch*, „Eos”, 2006, nr 93/1, s. 26–54.
- WINIARCZYK M., *Die hellenistischen Utopien*, Beiträg zur Altertumskunde 293, Berlin – Boston, De Gruyter, 2011.
- WINIARCZYK M., *Utopie w Grecji hellenistycznej*, Acta Universitatis Wratislaviensis. Antiquitas 3229/32, Wrocław, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2010.

Hyperborea in Selected Writings of Modern French Scholars – Geographical Aspect in the Russian Context

Abstract: This article analyzes the views of six French scholars in terms of the relationship between Hyperborea and Russia. They are in chronological order: M.-A. Baudrand (1682), S. Pelloutier (1740), N. Freret (1744/1753), J.S. Bailly (1779), P.H. Larcher (1802) and M.-N. Bouillet (1826). The theses of these researchers were largely dependent on F. Clüver (1616). These erudites were concerned not so much with Russia as a Hyperborean country, but with the geographic location of the Hyperborean ancestral homeland. Consequently, their analyzes had almost nothing to do with Russia. Only some areas of Russia (Nowa Zemlya, Western Siberia) and territories beyond its borders (Greenland, Spitsbergen) were indicated without emphasizing the connection between Russia and the „chosen people” of Greco-Roman antiquity. In this way, in the science of that time, data that was considered scientific at the time was clearly separated from ideological and propaganda data. The links between Hyperborea and Russia were pointed out only by P.H. Larcher (1802), following the opinion of J. Rennell (1800). This was in the first phase of the so-called Napoleonic Wars. Russia was already involved in the conflict with France. It can therefore be said that in these circumstances, linking Russia with Hyperborea, i.e. a kind of ennoblement of the Russian Empire, could have had a certain political subtext. On the English side, it was a kind of indication of the high position of the ally in the hierarchy of European powers. On the other hand, for P.H. Larcher as a Frenchman defeating the armies of Hyperborean Russia is a prestigious victory over an opponent covered with a halo of centuries-old glory. However, both for French scholars who wrote earlier and those who wrote after the fall of Napoleon, the link between Russia and Hyperborea was of little importance. They were engaged in science, not propaganda. These erudites only pointed to the fact that certain areas, which in their time or belonged to Russia, could have been inhabited in the distant past by peoples referred to as Hyperboreans. Russia, on the other hand, was for these scholars only synonymous with a country of tough people, hardened by the harsh climate. Such a Russia has also become a partner of European countries and one of the undisputed European powers. Deeper connections between Russia and Hyperborea were undoubtedly important to Russian patriots, becoming the basis of a romantic legend about the genesis of the tsarist state. The foundations for this legend were laid by Byzantine historiography, whose representative was Nicephorus Gregoras.

Keywords: Hyperboreans, Russia, Siberia, Novaya Zemlya, Ob (river), Irtysh (river)

DOI: <https://doi.org/10.34864/heteroglossia.issn.2084-1302.nr14.art15>